3.18

4511р

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ЗАКІРОВ Марат Борисович

УДК 32:316.65(100=161.1)"1920–1930"(048.3)

ПОЛІТИЧНА ДУМКА РОСІЙСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ 1920–30-х рр. У КОНТЕКСТІ ОСМИСЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Київ–2018

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова.

Науковий консультант – доктор політичних наук, професор
СМОЛЯНЮК Володимир Федорович,
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана», завідувач кафедри
політології та національної безпеки.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
БУШАНСЬКИЙ Валентин Вікторович,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,
головний науковий співробітник відділу
етнополітології;

доктор політичних наук, професор
ГОРБАТЕНКО Володимир Павлович,
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України, провідний науковий співробітник
відділу правових проблем політології;

доктор політичних наук, професор
ДЕМ'ЯНЕНКО Борис Леонідович,
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
декан історичного факультету.

Захист відбудеться 22 березня 2018 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ – 30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 20 лютого 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради **О. Я. Волянюк**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Соціально-політичні й економічні трансформації пострадянського простору сприяли зростанню національної самосвідомості народів колишнього СРСР. Звернення до етнічних коренів спричинило потужні консервативні хвилі, які істотним чином вплинули на формування модерної ідентичності незалежних держав. Суттєвим елементом побудови світоглядної основи демократичного суспільства стала актуалізація теоретичної спадщини еміграції, що є важливою частиною процесу формування ідеології більшості пострадянських країн, які зіткнулися з проблемою визначення нового державного статусу у світовому співтоваристві.

Здебільшого стихійна деструкція радянської ментальності, що призвела до одночасної хаотизації, плюралізації та маргіналізації суспільної свідомості, створила сприятливі умови для відтворення міфологізованої картини світу, заснованої на архаїчних уявленнях і традиційних ідеологемах спільного минулого. Водночас, з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій суттєво зросла небезпека зовнішніх деструктивних впливів. У сучасному світі інформація перетворилася на ефективний засіб вирішення геополітичних завдань, створення ідеологічної платформи просування власних інтересів на території інших країн, а також інструментом конструювання відповідної політичної реальності.

Відтак, завдання визначення теоретичної основи модерної державної ідентичності суверенної, незалежної України істотно актуалізують потребу осмислення ідейно-політичного підґрунтя зазначених процесів. Прогностична достовірність, актуальність і затребуваність багатьох політичних ідей, вироблених в еміграції, зумовлюють як теоретичний, так і практичний інтерес до творчої спадщини російського зарубіжжя, визначають її місце в суспільній свідомості як важливого елементу загального суспільно-політичного досвіду. Нехтування цим досвідом або некритичне ставлення до нього загрожує відтворенням колишніх міфів та політичних моделей, в яких не було місця ані суверенній українській державі, ані українській державній ідентичності.

Нині опублікована велика кількість різнопланових міждисциплінарних досліджень і монографій, які акумулюють наукові уявлення про сутність і специфіку феномену ідентичності, проблеми особистісної, етнічної та державної ідентифікації, взаємозв'язок теорії та соціальної реальності. Чимало тематично близьких наукових розвідок здійснюється в межах філософської, соціологічної, психологічної, історичної, географічної наук (у роботах Р. Брубейкера, Ю. Габермаса, Е. Еріксона, Я. Верменич, С. Павлюка, Д. Скопфліна та інших).

Концептуалізація феномену ідентичності знайшла гідне відображення і в політологічних напрацюваннях українських дослідників О. Андрєєвої, О. Бабкіної, В. Бушанського, І. Варзаря, В. Верстюка, О. Волянюк, В. Горбатенка, Я. Грицака, В. Бебика, О. Дашевської, Б. Дем'яненка, О. Доброжанської, В. Євтуха, Г. Зеленько, Ю. Зерній, Р. Кіся, І. Кресіної,

В. Котигоренка, В. Лісового, Л. Нагорної, О. Новакової, М. Обушного, М. Остапенко, Ю. Павленка, Г. Палій, Н. Пелагеши, В. Смолянюка, Н. Хоми, М. Рябчука, Ю. Шайгородського, М. Шульги та інших.

Проте, за всієї різноплановості й цінності опублікованих робіт, вивчення державної ідентичності залишається досі актуальним. Існує потреба у подальшому науковому аналізі теоретичних підвалин змісту російської державної ідентичності, яка розкривається у концептуальних засадах пореволюційної політичної думки російського зарубіжжя і відтворюється у пан-ідеях «місії Росії», «євразійського простору», «збирання земель», «слов'янської єдності», що, на думку деяких політичних сил, мають увійти й у модерну державну ідентичність, стати основою для відродження традиційного обличчя російської державності. У теоретичному аналізі спадщини вчених-емігрантів вбачається й певне підґрунтя для подальшої протидії неоімперським спотворенням їхніх політичних концепцій, виявлення негативних наслідків сумісного досвіду ідейно-політичного конструювання, запобігання проявам російської державної ідентичності у модерній українській ідентичності, розширення ідейних та ціннісних основ науково-інформаційного середовища в Україні. Окреслені проблеми, а також прагнення автора активізувати дискурс щодо осмислення державної ідентичності зумовили вибір теми та визначили мету й завдання дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах Тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 6 від 26 грудня 2013 р.). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 7 від 8 грудня 2015 року).

Мета дослідження – концептуалізація феномену політичної думки російського зарубіжжя 1920–30-х рр. у контексті осмислення державної ідентичності; визначення і теоретичне обґрунтування пореволюційного характеру, внутрішньої ідеологічної цільності та органічності теоретичного надбання російських мислителів-емігрантів, що є важливим чинником формування модерної державної ідентичності на пострадянському просторі.

Визначення головної мети дослідження зумовило потребу розв'язання низки взаємопов'язаних **завдань:**

- дослідити основні підходи до проблеми ідентичності, окреслити понятійний апарат дослідження і специфіку осмислення державної ідентичності як конструйованої багаторівневої динамічної структури;

- проаналізувати джерельну базу, стан наукової розробки проблеми, розглянути історичну ретроспективу державної ідентичності крізь призму міфологем історіософської парадигми російської державності;

- встановити особливості українського й російського політичного дискурсу ідентичності, характер і зміст реконструкцій традиційних міфологем міжетнічної та політичної взаємодії, що можуть здійснювати негативний вплив

на формування модерної української державної ідентичності;

- з'ясувати історико-політичні передумови й характерні риси процесу виникнення та організаційно-ідеологічного оформлення політичної думки російського зарубіжжя в окреслений період;

- обґрунтувати поєднання багатопланових політичних течій і теоретичних концепцій, що розроблялися російськими мислителями у 1920–30-х рр., у цілісний комплекс пореволюційної політичної думки;

- розкрити зміст концептуальної трансформації традиційних ідейно-політичних течій консерватизму, лібералізму й соціалізму в творчому доробку мислителів російської пореволюційної політичної думки;

- дослідити особливості втілення традиційних ідей російської державності у геополітичній теорії євразійства та визначити культурно-історичні передумови подолання геополітичних міфів;

- охарактеризувати еволюцію ціннісно-морального, ідеологічного й світоглядного комплексу традиційної державної ідентичності в емігрантських концепціях «третього шляху»;

- виявити особливості пореволюційної політичної думки молодіжних організацій російського зарубіжжя і з'ясувати наступність традиційних міфологем державної ідентичності;

- проаналізувати вплив загальноєвропейського процесу суспільно-політичних та ідеологічних трансформацій на становлення і розвиток політичної думки російського зарубіжжя.

Об'єкт дослідження – концептуалізація суспільно-політичної думки російської еміграції.

Предмет дослідження – політична думка російського зарубіжжя 1920–30-х рр. як цілісний ідейно-теоретичний феномен в контексті осмислення державної ідентичності.

Методологія дослідження грунтується на використанні сукупності філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-політологічних методів і наукових підходів до пізнання політичної думки, її проявів у конкретно-історичних умовах соціально-політичних трансформацій суспільства й держави. Дослідження побудоване на принципах науковості, історизму, комплексності, плюралізму, послідовності, системності.

Герменевтичний підхід важливий для розуміння і тлумачення політичних дискурсів або явищ, які представлені саме у вигляді текстів, що складають основу джерельної бази дослідження політичної думки окресленого періоду. *Синергетичний підхід* дозволив: по-перше, реконструювати історіософський і політичний дискурс державної ідентичності з «динамічного хаосу» думок та поглядів російських мислителів-емігрантів, а також виявити державотворчий потенціал цього дискурсу; по-друге, визначити протилежні, але взаємопов'язані тенденції у формуванні модерних державних ідентичностей на пострадянському просторі; по-третє, виявити параметри самоідентифікації для оптимального проходження точки «біфуркації» у процесі самоорганізації суспільства, що трансформується. Використано *антропологічний підхід*, що

сприяє розумінню системи координат творця відповідної політичної концепції та дослідженню світоглядних засад у контексті авторського бачення історичної та соціально-політичної реальності. Методологічно аргументованим є використання *аксіологічного підходу*, евристичний потенціал якого дозволив провести ціннісний аналіз політичної думки російського зарубіжжя, що протистояла тоталітарній утопії та протиставляла більшовицькій абсолютизації раціонального й матеріального власну систему цінностей, значною мірою орієнтовану на примат духовної складової політичного процесу. За допомогою *цивілізаційного підходу* розкриті взаємозв'язки політичної думки і державної ідентичності шляхом виокремлення культурно-історичних рис певного політичного дискурсу, визначення джерела й природи національних традицій державотворення та світоглядних уподобань суспільства.

Історичний метод дозволив розглянути політичну думку російського зарубіжжя як комплексне явище у діалектичній єдності, хронологічній послідовності та еволюції у конкретній соціально-політичній реальності. За допомогою *порівняльного методу* було проведено класифікацію та узагальнення політичних поглядів мислителів-емігрантів шляхом упорядкування даних, виявлення закономірностей і взаємозв'язків між окремими течіями пореволюційної політичної думки. *Системний метод* орієнтував дослідження на розкриття цілісності феномену політичної думки російського зарубіжжя і виявлення зв'язків між окремими ідейно-політичними течіями, що складаються в єдину теоретичну картину. У дисертації використовувалися методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції, узагальнення, що дало можливість всебічно й об'єктивно дослідити поняття, функції та особливості державної ідентичності, механізм її формування і зв'язок з політичною думкою.

Емпірична основа дисертації базується на даних збірників документів і матеріалів, спогадах очевидців, матеріалах періодичних видань еміграції 1920–30-х рр., які інтерпретовані у вимірах політичного дискурсу ідентичності. З метою аналізу регіональних проявів впливу імперсько-радянських патернів самоідентифікації громадян України у дисертації частково використані дані всеукраїнських соціологічних опитувань, проведених Соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, «Інститутом масової інформації», українською дослідницькою компанією GfK Ukraine, Інститутом балтійських досліджень Талліннського університету, центром політичних досліджень PRAXIS, іншими соціологічними службами.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці авторської концепції пореволюційної політичної думки російського зарубіжжя як єдиного ідейно-теоретичного масиву, що дозволяє у цілісному політологічному дискурсі осмислити історико-політичні передумови державної самоідентифікації та теоретичні підвалини сучасних геополітичних викликів, які постають перед Україною, розкрити їхнє відображення у політичній свідомості й на практиці.

Зазначене дозволяє сформулювати низку наукових положень, які визначають сутність і спрямування дисертації.

Уперше:

- запропоновано авторську концепцію феномену пореволюційної політичної думки російського зарубіжжя 1920–30-х рр. як специфічної сукупності теоретичних моделей державного розвитку, історіософських міркувань та політичних рухів, відправною точкою і каталізатором виникнення яких була революція 1917 р.; встановлено, що, незважаючи на внутрішні суперечки та ідейно-теоретичні відмінності, пореволюційна політична думка розвивалася у рамках єдиного світогляду – важливого чинника формування пострадянської російської державної ідентичності, всебічний аналіз якої має вагоме значення для сучасної України у контексті протидії інформаційній агресії та реалізації її євроінтеграційних прагнень;

- розроблена авторська класифікація пореволюційної політичної думки російського зарубіжжя, яка включає три основні напрями: політичні концепції, які розвивалися у рамках традиційних ідейно-політичних течій; політичні концепції «третього шляху», що створювалися на основі синтезу традиційних цінностей і нових форм народовладдя; політичні концепції молодіжних організацій російських емігрантів, які виникли внаслідок залучення російської післяреволюційної еміграції в загальноєвропейський політичний процес;

- розкрито специфіку теоретичного пошуку авторів пореволюційної політичної думки, які намагалися віднайти нові орієнтири державної самоідентифікації в численних варіаціях оригінальних моделей постбільшовицького політичного розвитку;

- детально визначено взаємозв'язок політичної думки російського зарубіжжя з державною ідентичністю, під якою розуміється унікальний культурно-політичний код, що розкривається у політичних концепціях і представлений в індивідуальній і суспільній свідомості у вигляді політичних міфів, ціннісних орієнтирів і сакральних образів; встановлено, що у працях мислителів-емігрантів теоретично обґрунтовуються і розвиваються міфи «державної величі» та «месіанського покликання», розкриваються цінності етатизму й патріотизму, сакральні образи «Свята Русь» і «Град Кітеж» тощо, які становлять сукупність орієнтирів державної самоідентифікації;

- виявлено особливості визначення та обґрунтування ключових рис державної ідентичності у політичних концепціях і програмах ідейно-політичних течій і політичних партій російського зарубіжжя 1920–30-х рр.;

- обґрунтовано положення про виняткову ідеологічну наступність і збереження у часі характерної парадигми російської державності, що визначає методологічну єдність пореволюційної політичної думки російського зарубіжжя і пов'язує її з «руcько-православною» ідентичністю Білого руху, імперськими дореволюційними дискурсами і сучасними геополітичними амбіціями;

- у контексті вивчення пореволюційної політичної думки російського зарубіжжя проведено аналіз ключових рис російської державної ідентичності,

зокрема виявлено й можливі негативні запозичення для модерної української державної ідентичності як наслідок досвіду сумісного ідейно-політичного і державного конструювання та успадкованих від імперської системи цінностей: персоналізація партійної влади, патерналістські стереотипи суспільної свідомості, інертність громадянського суспільства тощо.

Поглиблено:

- обґрунтування доцільності подальшого поширення у вітчизняному політичному дискурсі терміну «державна ідентичність», що дозволить нівелювати історико-семантичну двозначність термінологічних орієнтирів ідентифікації та сприятиме узгодженню вітчизняного розуміння феномену ідентичності з європейським теоретичним контекстом;

- розуміння сутності, особливостей і значення явища інституціоналізації російської післяреволюційної еміграції; встановлено, що створення емігрантських організацій та установ попередило безслідне розчинення емігрантів у світі й сприяло їх згуртуванню в єдиний соціально-культурний організм – «російське зарубіжжя», який мав певні просторові та часові межі;

- аналіз політичної думки російського зарубіжжя, яка при значному своєму зовнішньому розпорошенні внутрішньо залишалася цілісним явищем; встановлено, що відмінною рисою феномену російської політичної думки є дотримання певного набору ясно сформульованих ідеологем, які становлять єдиний комплекс ціннісних і світоглядних орієнтирів формування державної ідентичності, що виконують роль ключових точок самоідентифікації;

- характеристику наднаціональної природи російської державної ідентичності; встановлено, що наріжним каменем пореволюційної теорії національної трансформації суспільства є ідея політичної консолідації та гомогенізації суспільства, перетворення імперії на наднаціональну державу шляхом утвердження панросійської ідентичності.

Отримали подальший розвиток:

- осмислення проблеми становлення модерної української державної ідентичності та державної самоідентифікації України, що крізь призму пореволюційної політичної думки російського зарубіжжя вирішується у площині однозначного геополітичного й цивілізаційного вибору або європейської, або євразійської інтеграції;

- визначення основних засад формування сучасної української державної ідентичності, що мають спиратися на усвідомлення державотворчого потенціалу України та українського народу;

- вивчення політичної практики досягнення суспільної злагоди у поліетнічних державах, зокрема, зміна пріоритетів ідентифікації та створення у громадській свідомості рівного ставлення до усіх громадян сусідніх країн як до «Інших», незалежно від ступеня етнічної спорідненості;

- трактування архаїчної природи і надмірного етатизму російської державності як результату дії комплексу об'єктивних природно-історичних факторів, що зумовили її оформлення за принципом «держава понад усе» і «держава – самоціль»;

- аналіз спадкових зв'язків російських державницьких традицій з принципами управління і політичною практикою імперій Великого Степу, що демонстрували яскравий контраст між сильною всеохоплюючою державною владою і пластичністю державного організму;

- теза про те, що через визнання й об'єктивне вивчення спільного суспільно-політичного досвіду можна максимально зважено визначити відмінності як орієнтир для формування історично адекватної та органічної української державної ідентичності.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дослідження отримані автором самостійно. Усі наукові праці, опубліковані за темою дисертації, є одноосібними.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів визначається актуальністю, науковою новизною, висновками та можливістю їх застосування у науково-дослідних, навчальних і прикладних цілях. Результати дослідження поповнять джерельну базу для подальших наукових розробок, присвячених осмисленню історії політичної думки, проблем державної ідентичності, геополітичних концепцій, теоретичних моделей соціально-політичних трансформацій. Дослідження може слугувати для поглибленого аналізу процесів формування модерної державної ідентичності в Україні, особливостей наукової та громадсько-політичної комунікації як частини політичної трансформації суспільства.

Практична значимість обумовлюється становленням незалежної і суверенної держави України як самодостатнього суб'єкта міжнародних відносин, необхідністю ефективної реалізації відповідних кроків на політико-правовому рівні та досягнення адекватного їх розуміння на рівні масової політичної свідомості. Висновки дисертації можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування, політичними лідерами, партіями, політтехнологами, громадськими організаціями, засобами масової інформації в їх практичній діяльності, зокрема з метою активної протидії негативним інформаційним впливам, подолання штучних бар'єрів міжрегіонального взаєморозуміння, зближення ціннісних установок й орієнтирів суб'єктів політичного життя суспільства.

Результати дисертації як аналітичне, джерелознавче й історіографічне джерело можуть бути використані при написанні фундаментальних праць, у подальших наукових дослідженнях представленої проблеми, у підготовці підручників, при розробці навчально-методичних матеріалів, навчальних програм до нормативних дисциплін і спецкурсів з політології, загальної теорії політики, історії політичної думки, історії діаспор, політичних вчень тощо.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, а також пройшли апробацію на Міжнародній науково-практичній конференції (XXV ювілейні Харківські політологічні читання) «Політична наука в епоху суспільних перетворень: потенціал і його реалізація» (Харків, 3–4 лютого 2012 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 70-річчю створення підпільної молодіжної організації «Молода гвардія» (Луганськ, 17–18 вересня 2012 р.); Дніпропетровській сесії II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Дніпропетровськ, 22 лютого 2013 р.); VIII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (Переяслав-Хмельницький, 26–28 лютого 2013 р.); Дванадцятій Міжвузівській науковій конференції з актуальних питань вітчизняної, світової історії та історії держави і права (Луганськ, 20–21 березня 2013 р.); IX Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (Переяслав-Хмельницький, 30–31 березня 2013 р.); Міжнародному симпозіумі молодих вчених «Культура. Політика. Розуміння» (Белгород, 17 квітня 2013 р.); III Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні» (Сімферополь, 26 квітня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Нові виміри прав людини: юридичні, філософські, політологічні аспекти» (Львів, 30 травня 2013 р.); Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід» (Кам'янець-Подільський, 10 липня 2013 р.); II Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід»... (Бахчисарай, 12 жовтня 2013 р.); II Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 29–30 листопада 2013 р.); Науково-практичній конференції «Ідеї міжслов'янського зближення та об'єднання слов'янських народів у суспільній думці Росії та зарубіжних країн» (Єкатеринбург, 30 листопада 2013 р.); III Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 20 грудня 2013 р.); XIII Міжвузівській науковій конференції з актуальних питань вітчизняної, світової історії та історії держави і права (Луганськ, 27 березня 2014 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції «Традиційні суспільства: невідоме минуле» (Челябінськ, 21–22 квітня 2014 р.); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Кіровоград, 16 травня 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції (XXVII Харківські політологічні читання) «Україна перед глобальними викликами сучасності» (Харків, 5 червня 2014 р.); IV Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 15 липня 2014 р.); Дніпропетровській сесії III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародної участю «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Дніпропетровськ, 29 листопада 2014 р.); XII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (Переяслав-Хмельницький, 30–31 березня 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політика:

теорія та практика в сучасному суспільстві» (Берегове, 29 квітня 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Асоціація Україна – ЄС: історичні та політико-правові аспекти» (Київ, 25 лютого 2016 р.). Усі доповіді та тези опубліковані.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 47 одноосібних наукових праць, зокрема: 1 монографію (32,78 д. а.), 14 статей у фахових наукових виданнях України, 9 статей у наукових виданнях інших держав, а також 23 тези наукових конференцій.

Структура роботи. Дисертація є завершеним дослідженням, що складається з анотації, вступу, п'яти розділів, п'ятнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, двох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 427 сторінок, основний зміст – 335 сторінок, список використаних джерел включає 678 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дисертації, сформульовано мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, його методологічні засади, визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію результатів роботи, публікації та структуру дисертації.

У **першому розділі** – «**Теоретико-методологічні засади, джерельна база дослідження і стан вивчення політичної думки російського зарубіжжя**» – досліджуються основні підходи сучасної політичної науки до проблеми ідентичності, визначено понятійний апарат дослідження пореволюційної політичної думки російського зарубіжжя, проведено аналіз джерельної бази і стану вивчення проблеми та описано особливості висвітлення проблеми ідентичності у сучасному політичному дискурсі.

Підрозділ 1.1. – «*Концептуально-теоретичні та методологічні засади дослідження*» – розкриває становлення політичного дискурсу ідентичності, сутність понять «державна ідентичність», «осмислення», «російське зарубіжжя», методологічні підходи, методи та принципи аналізу предмету дисертації.

З'ясовано, що у рамках психоаналітичної традиції (Г. Ласуелл, Е. Фромм) ідентичність розглядається як неодмінна складова особистісного «Я», а зміст і сутність явища «ідентичність» пов'язується з необхідністю самовизначення. Розробники теорії соціального конструктивізму (П. Бергер, Т. Лукман) наголошують, що ідентичність є важливим елементом суб'єктивної реальності й знаходиться в діалектичному взаємозв'язку зі суспільством.

Вказується, що найбільші розбіжності спостерігаються між представниками наукових течій конструктивізму і примордіалізму. Конструктивістська концепція формування національної ідентичності розкривається Е. Ґобсбаумом і Т. Рейнджером через механізм «винайдення традицій», а ідентичність розглядається як результат штучного конструювання.

Представники школи примордіалізму схильні завищувати роль етнічних чинників, покладаючи в основу концепції споконвічність і прадавній характер нації або біологічну спорідненість (П. Ван ден Берг), або «культурні даності» суспільного буття (Е. Шилз, К. Ґіртц). Зазначено, що з огляду на затребуваність, популярність і різноманітність досліджень ідентичності, що охоплюють, без перебільшення, весь спектр гуманітарного знання, конкретне розуміння терміну «ідентичність» залежить від контексту, в якому він вживається, і від певної теоретичної традиції.

Спираючись на твердження Р. Брубейкера – «держава є потужним ідентифікатором», обґрунтовано доцільність поширення терміну «українська державна ідентичність», що нівелюватиме історико-семантичну двозначність термінологічних орієнтирів ідентифікації, а також, відповідно до інтеграційних прагнень України, дозволить узгодити вітчизняний політичний дискурс ідентичності з прийнятою у західному суспільствознавстві термінологією.

Зазначено, що у сучасній філософській думці (М. Бахтін, В. Півоєв) осмислення розуміється як складова процесу освоєння світу. Причому, освоєння розглядається не стільки як пізнання, скільки як осмислення, виявлення сенсу освоюваної речі, її відношення до потреб людини, а зрозуміти і прокоментувати сенс будь-якого образу або символу можливо тільки за допомогою іншого (ізоморфного) сенсу.

Розкрито поняття «російське зарубіжжя», що адекватно відображає духовно-культурну єдність і організаційну довершеність буття російської післяреволюційної еміграції у міжвоєнний період 1920–30-х рр.

У *підрозділі 1.2. – «Джерельна база та стан наукової розробки проблеми»* – проведено аналіз джерельної бази дослідження, яку становлять праці російських емігрантів, матеріали емігрантських друкованих видань, опубліковані документи, мемуарна література, епістолярна спадщина та фонди інтернет-ресурсів.

Масштаб і різноманітність праць вітчизняних і зарубіжних вчених зумовили доцільність поділу масиву досліджень на кілька самостійних груп. Першу групу становлять різнопланові праці, в яких мислителі післяреволюційної еміграції аналізували політичні теорії опонентів, полемізували один з одним, критикували або схвалювали наукові розробки своїх соратників і противників. До другої групи віднесено праці вчених наступних хвиль еміграції, зокрема М. Агурського, М. Назарова, М. Раєва. Третя група представлена дослідженнями зарубіжних авторів Ц. Кьосевої, У. Лакера, М. Массип, Р. Пайпса, Ю. Суомелі та ін. Четверту групу становлять дослідження російської післяреволюційної еміграції вчених радянської наукової школи Е. Генкіної, В. Коміна, Ю. Мухачова, Л. Шкаренкова та ін. До п'ятої групи віднесені роботи українських і російських вчених пострадянського періоду. Політико-філософську спадщину російських мислителів-емігрантів досліджують О. Білянська, Г. Боровська, В. Бушанський, Б. Дем'яненко, Г. Коротич, В. Попков та ін. О. Івахів, Р. Рукомеда, М. Шульга аналізують геополітичну концепцію євразійства. Теоретико-методологічні підходи до

проблеми ідентичності на засадах плюралізму й особливості сучасного дискурсу висвітлюють В. Горбатенко, Я. Грицак, О. Дашевська, М. Козловець, Р. Кісь, Л. Нагорна, Ю. Павленко, Г. Палій, Н. Пелагеша, М. Рябчук, М. Степико, Ю Шайгородський та ін.

Роботи сучасних російських дослідників еміграції демонструють неоднозначність підходів у широкому спектрі – від критичного аналізу розвитку політичної теорії у роботах Н. Антоненко, О. Антропова, В Косика до спроб догматичного наслідування і кон'юнктурної ревізії емігрантських політичних концепцій Д. Балашова, О. Дугіна, С. Родіна. Шосту групу складають роботи неоєвразійців Б. Єрасова, О. Панаріна, В. Пащенко та ін., і сучасних інтерпретаторів націонал-більшовизму О. Дмитрієва, Е. Лимонова, Є. Лєтова. Ці роботи розкривають потенціал пореволюційної політичної думки у теоретичному обґрунтуванні внутрішньополітичних і геополітичних прагнень істеблішменту Російської Федерації. Встановлено, що політологічні дослідження проблеми за кількістю значно поступаються працям філософського, історичного й правознавчого спрямування. Підкреслено брак узагальнюючих праць, в яких політична думка російського зарубіжжя висвітлюється у контексті впливу теоретичних конструкцій вчених-емігрантів на процеси самоідентифікації країн пострадянського простору.

Підрозділ 1.3. – «Проблема ідентичності в українському і російському політичному дискурсі» – спрямований на аналіз особливостей теоретичного осмислення комплексу проблем державної самоідентифікації в українському та російському дискусійному полі.

Зазначено, що звернення до звичних концепцій «історичної ролі», «месіанізму», «особливого світу», «етатизму» зумовлені намаганнями віднайти стійкі опори відновлення державницької парадигми. Рецепція органічних і сакрально пов'язаних із російською державною ідентичністю концепцій мислителів післяреволюційної еміграції у сучасній Росії може мати негативні наслідки для Європи і світу, особливо у контексті їхньої ревізії та сучасної інтерпретації у дусі неоєвразійства.

Показано, що сучасний російський політичний дискурс демонструє тенденцію до конфронтаційного, неоімперського мислення, у координатах якого українська державність набуває виразно антиросійського забарвлення, а становлення української державної ідентичності характеризується у переважно негативних або у коректних за формою, але близьких за змістом термінах.

З'ясовано, що нерідко причиною непорозумінь між суб'єктами обговорення проблеми української ідентичності стають переважно формальні образи на перетині понять «національне», «етнічне», «національна держава» тощо. Причому розкол, спричинений регіональним характером вестернізації, а також природна для суспільства, що трансформується, криза ідентичності внаслідок зовнішнього втручання набули трагічного наповнення. Доведено, що в процесі актуалізації самовизначення України, вирішального значення набуває визначення «Іншого», роль якого за історичними і політичними обставинами найбільше відповідає саме Росії та російській державній ідентичності.

Другий розділ – «Організаційно-ідеологічне оформлення феномену російського зарубіжжя» – присвячено дослідженню історико-соціальних, організаційних та ідейно-політичних передумов виникнення російської пореволюційної політичної думки, визначенню підходів до її класифікації.

У *підрозділі 2.1. – «Інституціоналізація російського зарубіжжя 1920–30-х рр. й ідейно-політичні відмінності російської та української післяреволюційної еміграції»* – розкрито поняття «російська еміграція» як визначення усіх вихідців із Росії незалежно від їхньої етнічної належності, що склалося внаслідок міжнародної практики і закріпилося в офіційних документах, емігрантських джерелах й історіографії.

Визначено широку географію розселення емігрантів, що охоплювала країни Європи, Близького та Далекого Сходу, значну чисельність переселенців і широкий соціальний склад еміграції. Підкреслено, що високий культурно-інтелектуальний рівень емігрантів і досвід політично-організаційної роботи дозволив створити розгалужену мережу гуманітарних, соціально-культурних і науково-освітніх закладів, об'єднань й установ, які стали організаційною основою соціально-культурного феномену – «російське зарубіжжя».

Досліджено процес інституціоналізації, який паралельно розвивався за декількома напрямами: соціально-економічна адаптація російської еміграції; створення політичних організацій відповідно до дореволюційних партійних уподобань; заснування різноманітних друкованих видань і гуртування навколо них однодумців; формування мережі російської освіти за кордоном, організація діяльності культурних колективів; ідейно-теоретична інституціоналізація, в рамках якої народжувалася та оформлювалася пореволюційна політична думка російського зарубіжжя.

Зазначено, що головна причина відчуження і своєрідного паралельного існування російської та української післяреволюційної еміграції була зумовлена різним баченням майбутнього пострадянського політичного розвитку народів і держав. Українська політична еміграція відстоювала ідею відродження української держави, що викликало неприязне ставлення російського зарубіжжя, майже одностайного у своєму великодержавстві. На основі порівняльного аналізу теоретичних концепцій російських мислителів і діячів української еміграції встановлено методологічні розбіжності у підходах. Незважаючи на певну співзвучність окремих теоретичних положень, українські автори значною мірою намагалися слідувати традиціям західного раціоналізму, а російські вчені продовжували вибудовувати ірраціональну міфологізовану картину світу, засновану на ідеях панрусизму та євразійської єдності.

У *підрозділі 2.2. – «Політико-організаційна еволюція дореволюційних російських політичних партій в еміграції»* – описано процес відновлення в еміграції дореволюційних російських політичних партій як чинник післяреволюційної еволюції та оновлення політичної думки.

Досліджено еволюцію широкого спектру політичних програм – від монархістів до меншовиків й есерів. Зазначено, що реставраторські настрої призвели до перетворення більшості відтворених в еміграції дореволюційних

російських партій на клуби ветеранів. Ознакою конструктивнішого напряму еволюції стали спроби створення загальнонаціонального, надпартійного і позакласового політичного об'єднання. Незважаючи на те, що системний розкол подолати не вдалося, полеміка навколо політичних програм такого об'єднання сприяла певній еволюції політичних орієнтирів у бік заперечення реставраторства і «непередрішенства», яке означало відмову від спроб нав'язати ззовні готову модель постбільшовицької Росії.

З'ясовано, що прихильники Великого князя Кирила Володимировича, що об'єдналися у Союз легітимістів, відстоювали принцип визначення форми державної влади заздалегідь під лозунгом «За віру, царя і Вітчизну!». Поміркована монархічна еміграція, що намагалася враховувати політичні реалії, гуртувалася навколо Союзу конституційних монархістів, який визнавав Великого князя Миколу Миколайовича лише вождем російського національного визвольного руху. Поряд з боротьбою прихильників спадкоємців Дому Романових у середовищі військового зарубіжжя виникає ідея бонапартизму – молодої сильної монархії.

Встановлено вплив більшовицької ідеології на політичну еволюцію емігрантських організацій, які у різних інтерпретаціях відстоювали ідеї впровадження диктатури на перехідний період і створення синтетичної моделі держави під лозунгом «Бог, цар і народні ради». Показано, що на порозі нової війни еміграція знов була розколота на два табори – «оборонців» і «пораженців». Доведена конструктивніша позиція діячів лівого крила дореволюційних організацій, найбільш вагомим результатом якої стала модель «інтегральної демократії» теоретика партії есерів В. Чернова, а також «нова тактика», розроблена лідером партії кадетів П. Мілюковим. Якісно новий рівень політичних відносин, на думку В. Чернова, мав забезпечити доповнення політичної демократії виробничо-функціональною демократією. Натомість П. Мілюков пропонував робити акцент на руйнуванні радянської влади зсередини внаслідок її неминучої еволюції у бік зближення зі західними формами державності на основі парламентаризму.

У *підрозділі 2.3. – «Основні напрями пореволюційної політичної думки російського зарубіжжя і підходи до їх класифікації»* – розкрито зміст поняття «пореволюційна політична думка», виокремлено класифікуючі ознаки, згідно яких проведено розподіл пореволюційної політичної думки на окремі напрями.

Встановлено, що за концепцію К. Гаджиєва, опис становить істотну частину соціальних і гуманітарних дисциплін та основу знання, що класифікує. Класифікація політичної думки російського зарубіжжя ґрунтується на сукупності ідеологічного, світоглядного і конкретно-історичного критеріїв аналізу соціально-політичної реальності. Розробник теорії індукції У. Уевелл констатував, що у предметних галузях з безліччю проміжних форм тип, тобто зразковий об'єкт групи, може кристалізувати розмиту на своїх межах групу, яка не обмежена точно і визначається не ззовні – межею, а зсередини – певним внутрішнім осередком, тобто не тим, що вона суворо виключає, а тим, що переважно включає. Саме такий підхід сприяє ефективному аналізу складних і

неоднозначних соціальних явищ. Вказано, що саме з урахуванням цієї специфіки для дослідження соціальної дійсності М. Вебер свого часу запропонував поняття «ідеальний тип», яке згодом було уточнено Г. Беккером і замінено поняттям «конструйований тип» як об'єкт, який складається з абстрагованих від емпіричної реальності елементів і рис та утворює єдиний концептуальний образ. Дослідник відбирає ті характерні риси, елементи, властивості й критерії, які важливі для цілей його аналізу. Отже, конструйований тип складений з компонентів, які мають емпіричні референти, він може бути засобом для порівняльного вивчення й узагальненого розуміння об'єктів і явищ емпіричної реальності, в тому числі й їх типологічної систематизації.

Для визначення теоретичних концепцій і політичних програм, які виникли саме в еміграції або стали результатом суттєвого переосмислення традиційних теорій під впливом революції та більшовицької трансформації суспільства, запропоновано термін «пореволюційна політична думка». Цей конструйований тип включає нові ідейно-політичні течії, які виникли у російському зарубіжжі у 1920–30-х рр., неомонархічні теорії російських мислителів-емігрантів і політичні концепції оновлення теорії християнського соціалізму та ліберальної ідеології.

Спираючись на зазначені методологічні підходи і запропоновану термінологію, політична думка російського зарубіжжя була розділена на два масиви. Перший становлять теоретичні напрацювання ідеологів дореволюційних російських партій, які продовжували працювати переважно у звичних рамках політичних програм кадетів, соціалістів-революціонерів, монархістів, меншовиків тощо. Другий масив, визначений як «пореволюційна політична думка російського зарубіжжя», розподіляється на три основні напрями, що включають окремі ідейно-політичні течії та політичні концепції.

Третій розділ – «Державна ідентичність і концептуальна трансформація традиційних ідейно-політичних течій у російському зарубіжжі» – розкриває особливості теоретичного пошуку вчених-емігрантів, які працювали у межах усталених політичних ідеологій консерватизму, лібералізму, соціалізму та намагалися, з урахуванням негативного досвіду державотворення, оновити традиційне ідеологічне наповнення державної ідентичності.

У *підрозділ 3.1. – «Переосмислення концепцій консервативної ідентичності у працях мислителів-емігрантів»* – проведено аналіз пореволюційних моделей постбільшовицького державотворення.

Встановлено, що представники консервативного крила пореволюційної політичної думки оцінювали революцію як «державне самовбивство державного народу», продиктоване ззовні, ідеологічно підготовлене розпочатою Петром I європеїзацією правлячої еліти, яка розмила органічну єдність монархічної ідентичності російського народу. Пореволюційний монархізм, відмовляючись від ілюзій та усталених концепцій, намагався осягнути духовні, соціально-економічні й національно-культурні причини краху російської державності, заново обґрунтувати і виправдати ідею монархії.

Розкрито сутність концепції «народної монархії» І. Солоневича, заснованої на ідеалізації допетровської Русі та органічному характері російської наднаціональної ідентичності, в рамках якої намагання відділення України, на відміну від «технічних сепаратизмів» інших народів, має морально-ціннісний аспект зрадництва.

Проаналізована теорія «органічної монархії» І. Ільїна, в якій монарх виявляється не лише правителем, але постає особистісним уособленням єдності держави і народу. Показано об'єктивний характер оцінок І. Ільїна, який вказував, що монархічна правосвідомість загрожує народу безповоротною вірою недостойному монарху, у той час як схильна до абсолютизації недовіри республіканська правосвідомість може відштовхнути народ від раціональних дій глави держави. Зазначено, що послідовний великодержавник І. Ільїн оцінював державне самовизначення України як сепаратизм і штучне явище, позбавлене реальних підстав.

Встановлено, що теоретики консервативного крила пореволюційної політичної думки намагалися подолати надмірний догматизм ортодоксальної імперської думки, але жорсткі рамки російської парадигми державної ідентичності спрямовували їх навіть у моделі «нової державно-здорової Росії» відновлювати ідеологеми «єдності і неподільності», «Великої Росії», «слов'янської єдності» тощо.

У *підрозділі 3.2. – «Розвиток теорії ліберальних цінностей у політичній думці російської післяреволюційної еміграції»* – розглядається ліберальний напрям політичної думки російського зарубіжжя, який, незважаючи на природне розчарування частини емігрантів, або як об'єкт критики, або як предмет дослідження був присутній у творчості багатьох мислителів.

Як приклад притаманної пореволюційній думці внутрішньої суперечливості теоретичного пошуку розглядаються роботи П. Струве. Акцентуючи увагу на відмінностях між Росією та Європою, вчений опиняється за крок від визнання ідей євразійців, яких він критикує за протиставлення культурного цілого Росії європейській культурі. У контексті визначення підвалин формування модерної державної ідентичності підкреслено вагомість бачення П. Струве загальнонаціональної ідеї «Великої Росії», що об'єднує націю. Виявлено кореляцію міркувань П. Струве з ідеями «руського миру», що є свідченням вкоріненості ідеологем великодержавності у російську державну ідентичність.

З'ясовано особливості інтерпретації ліберальної ідеології у російських умовах, унаслідок чого, як вказує М. Бердяєв, ідеї соціальної революції були перетворені у революційний шовінізм, а під впливом російського народництва було вихолощене навіть те «діалектично вірне та еволюційне, що мала у собі марксистська теорія». Підкреслено, що в антропоцентристській концепції лібералізму М. Бердяєва особистість є і критерій реальності, і найвища цінність. Разом з тим природна ієрархія цінностей нерідко перебуває у перевернутому стані, що і породжує більшість соціальних, політичних і духовних проблем людства. Головною причиною спотворення ієрархії цінностей є

«ідолотворення», тобто гіпертрофія значення політичних цінностей-засобів, які заміщують собою цінність-мету – людську особистість. Поштовхом до «ідолотворення» може стати руйнація традиційного суспільства, встановлення панування певних ідеологій або зміна соціально-політичного ладу.

У *підрозділі 3.3. – «Політичний ідеал християнської соціалістичної ідентичності у працях емігрантських мислителів»* – досліджуються спроби релігійних мислителів подолати проблему соціально-політичних суперечностей шляхом збереження і розвитку традиційних духовних цінностей.

Зазначено, що звернення багатьох російських вчених-емігрантів до розробки християнського соціалізму було зумовлено однаковим розчаруванням щодо спроможності як соціальної революції, так і ліберального порядку врятувати світ від соціально-політичних катаклізмів. Показано, що у пошуках альтернативного шляху суспільного розвитку С. Булгаков відштовхується від критики капіталізму як «організованого егоїзму», і засудження російського соціалізму, що ґрунтується на спотвореній матеріалізмом соціалістичній ідентичності, в якій панують економічні інтереси та ідоли натовпу, а ідеали духовного месіанства замінюються «діалектикою прогресу». На думку С. Булгакова, головною ідеєю християнського соціалізму має бути «позитивне співвідношення» між християнством і соціалізмом.

З'ясовано сутність концепції краху кумирів С. Франка, на основі якої він доходить висновку, що матеріалістичний соціалізм, як і будь-яка ідея, перетворюючись на ідеал, відривається від реального життя подібно «ідеалістичному» соціалізму толстовців й інших сектантів. У концепції С. Франка відстоюється теза, що «релігійна установка» християнського трактування соціалізму є найкращою відповіддю матеріалізму, оскільки, з одного боку, своїм розумінням людської природи вона захищатиме від віри у панацею соціальних реформ, а з іншого боку – християнська поміркованість збереже соціалізм від захоплення революційним радикалізмом.

Зазначено, що реалізацію політичного ідеалу християнського соціалізму мислителі-пореволюціонери пов'язували, в першу чергу, із духовним удосконаленням суспільства, «свободою від господарства», яка цінніша за матеріальне благополуччя. Свобода духовного розвитку людини постає в їхніх концепціях як кінцева мета християнського соціалізму, тобто, як ключова риса християнської соціалістичної ідентичності.

Досліджено концепцію Г. Федотова про еволюційне перетворення буржуазного світу шляхом вирішення «приватних проблем соціалізму» (раціональна організація господарства; соціальне забезпечення і соціальна демократія), які раніше розчинялися в «інтегральному символі». Таким чином, марксистський соціалізм, що живе ідеєю раціоналізації господарства, поступиться місцем соціалізму християнському, що живе ідеєю соціального забезпечення. У дусі пореволюційної думки Г. Федотов вважав за доцільне у майбутньому використовувати радянські структури, які за формою вже відповідають пропонованій моделі. М. Бердяєв з позиції відстороненого спостерігача застерігав від можливого «змирщення» християнства, втрати

примату духовності у погоні за примарою матеріалістичного розуміння соціального миру і справедливості.

Четвертий розділ – «Еволюція традиційної державної ідентичності в емігрантських концепціях „третього шляху"» – присвячено осмисленню ідейно-політичних течій російського зарубіжжя, народжених переплетінням політичних розчарувань, туги за батьківщиною, надії на «радянський термідор» і продовження більшовиками національних державницьких традицій.

У *підрозділі 4.1. – «Історіософські основи ідентичності та українська проблематика в євразійській парадигмі російської державності»* – висвітлюються ідейно-політичні пошуки євразійців, які детально розробляли геополітичну модель розвитку Росії як єдиного культурно-політичного та економічного простору для всіх євразійських народів.

Виявлено, що Г. Вернадський в основу євразійського розуміння історії вкладав поняття «місцерозвитку», в якому виявляється діалектична єдність еволюції народів у процесі взаємодії соціально-історичного середовища і географічної обстановки. Логічним продовженням зазначеної концепції стає представлення процесу російського державотворення як постійної взаємодії з Азією у формі «боротьби з Азією, пристосуванням до Азії й асиміляції Азії». Внаслідок цього російська держава будувалася на принципах «великого війська», де значні маси людей прагнули звільнитися від державного тиску і, на відміну від «тісної» Європи, мали куди піти, а держава вже слідувала за ними. За євразійською концепцією, розширення меж держави і створення російської імперії є об'єктивним результатом особливостей взаємодії народу і держави із місцерозвитком.

Вказано, що на думку євразійців, сакральний образ «держави правди» розкривався у своєрідному «примітиві», який конкретизувався в ідеях православної монархії, козацької вольниці, диктатури та сектантського уявлення держави. І саме цей «примітив» відіграв головну роль у 1917 р., унаслідок чого намагання побудувати демократичну державу за європейським зразком не знайшло розуміння в народі. Цей «примітив», який сходить до ідеологем дивовижного «Біловоддя» і «Граду Кітежу», сакралізує у суспільній свідомості поєднання ідей православ'я, диктатури, демократії, справедливості, здатен знов породжувати химерні суспільні конструкції та геополітичні моделі.

Підкреслено, що традиційно притаманний російській державі етатизм, успадкований Московською державою від імперій Великого Степу, розглядався як головна передумова євразійської ідеократії у майбутній російській державі, що матиме власну «ідею-керівницю», носієм якої стане об'єднаний в єдину державно-ідеологічну організацію правлячий прошарок, що «організовуватиме все і всім керуватиме». Пореволюційна концепція наднаціональної ідентичності на основі імперського панрусизму виразно проявилась саме в євразійських політичних проектах. Вони побудовані на ідеї євразійського націоналізму як складовій створення універсуму Росія – Євразія, заснованій на євразійській наднаціональній ідентичності та універсалізації православ'я.

Підрозділ 4.2. – «Пошук шляхів подолання кризи ідентичності та

питання самовизначення українців у концепціях авторів журналу „Новий Град"» – розкриває намагання мислителів-емігрантів віднайти нову національну ідеологію, здатну попередити наростаючу соціально-політичну катастрофу.

З'ясовано, що ідеологічне кредо нового об'єднання передбачало творче зрощення ідеї абсолютної істини, гуманістично-просвітницької ідеї політичної свободи і соціалістичної ідеї соціальної справедливості. Підкреслено, що вирішення соціально-економічних проблем новоградці шукали у синтезі позитивних сторін соціалізму й капіталізму. Зазначено, що переважання у поглядах новоградців морального змісту як в оцінках реальності, так і у баченнях перспектив застерігало їх від, притаманного частині представників «третього шляху», надмірного захоплення перетвореннями, які відбувалися у СРСР. Новоградці наголошували, що «будувати промисловість терором все одно, що ліквідувати неписемність розстрілами».

З'ясовано, що новоградці вірили в унікальність російської історії та продовжували слов'янофільські традиції ідеалізації общини й «славетної російської старини». Питання національної самосвідомості й призначення Росії розглядалися новоградцями в контексті «особливого світу між Азією і Європою». Водночас вони закликали не замикатися у цій своєрідності, пропонували відмовитися від участі у протистоянні Європи «зі світом кольорових рас» Азії, які пробуджуються.

Встановлено, що новоградці не лише відстоювали обов'язкову православну релігійність Росії, але й виступали проти євразійської доктрини Росії – Євразії, що загрожує втратою національної державності, культури і духовності. Автори «Нового Граду» критикували не тільки євразійський погляд на призначення Росії. Вони спростовували слов'янофільську ідею російського месіанізму, яку визначали як есхатологічну утопію. Новоградці наголошували, що своя місія є у кожного народу, але не має і не може бути народів месій, що рятують людство.

Відзначено, що об'єктивність аналізу політичних процесів в Європі і СРСР, дала змогу «новоградцям» уникнути спокуси шукати порятунку від більшовизму у фашизмі. Підкреслено, що намагання російського суспільства за будь-яку ціну продовжувати існування у координатах старих імперських міфологем, означатиме консервацію соціально-політичної кризи, вихід з якої автори «Нового Граду» бачили у впровадженні у свідомість, а отже й у модерну державну ідентичність ідей толерантності, взаємоповаги, «атмосфери права» і демократії. Прикладом нового підходу розглядається позиція Г. Федотова, який відверто визнавав помилковість деяких традиційних для російського суспільства уявлень про Україну й українську історію.

Підрозділ 4.3. – «Ідеї компромісу і подолання більшовицького спотворення традиційної ідентичності у зміновіхівстві та націонал-більшовизмі» – присвячений аналізу пореволюційних концепцій подолання більшовизму шляхом компромісу, «обволікання» і «радянського термідору».

Встановлено, що причиною виникнення політичного руху

«зміновіхівства» стало розчарування у сподіваннях на збройне повалення більшовицької влади і вимушене визнання частиною емігрантів консолідуючої сили більшовизму, яка, попри очікування, сприяла збереженню російської державності. Як зазначав С. Лук'янов: «Росія йде своїм, не нашим шляхом. Або визнайте цю ненависну вам Росію, або залишайтеся без Росії, тому, що «Третьої Росії» за вашими рецептами нема і не буде». Зміновіхівці наголошували, що успішна реалізація світового призначення Росії через революційне перетворення досягне тих результатів, які виправдають усе.

Підкреслюється масштабність ідейних трансформацій зміновіхівців. Серед останніх був і колишній обер-прокурор Святішого Синоду В. Львов, який наголошуючи на месіанській ролі російського народу, стверджував, що «радянська» ідеологія є російською ідеологією, а лозунги Інтернаціоналу перетворюються на національні російські лозунги. Зміновіхівці закликали до патріотизму й примирення навіть із вчорашнім ворогом, що прагне відновити, нехай і під іншим прапором, але все таки «єдину і неподільну» Росію.

Доведено, що внаслідок остаточного розходження зі зміновіхівцями націонал-більшовизм став самостійною ідеологією, майже цілком й одноосібно розробленою М. Устряловим. На відміну від зміновіхівців, він не заявляв про капітуляцію, прийняття більшовизму або примирення з ним. У своїй концепції подолання більшовизму й відновлення органічної моделі розвитку Росії М. Устрялов виходив з ідеї «радянського термідору», критики формальної демократії та встановлення ідеократичної авторитарної влади. Наголошено, що М. Устрялов, перш за все, був прихильником імперської ідеології, і саме прагнення більшовиків до розширення свого впливу на всю територію колишньої Російської імперії виявилося йому ближчим, ніж інші форми «ідеократій». На судження Л. Джорджа, який назвав В. Леніна «першим фашистом», М. Устрялов зауважував, що з більшим правом Б. Муссоліні можна вважати «першим ленінцем». Зазначено, що ідеологія націонал-більшовизму активно впливала на внутрішньополітичну ситуацію в СРСР, оскільки у підсумку виявилося, що пропонований М. Устряловим «третій шлях» пристосування радянської системи для реалізації історичного імперського державного задуму сприяв органічному входженню більшовизму в координати російської державної ідентичності.

П'ятий розділ – «Пошуки орієнтирів державної ідентичності молодіжними організаціями російського зарубіжжя» – характеризує процес усвідомлення молодим поколінням російської еміграції помічкованих ідей солідаризму й радикальних теорій фашизму та націонал-соціалізму.

Підрозділ 5.1. – «Моделювання постбільшовицької державної ідентичності в політичній програмі партії „Молода Росія"» – розкриває особливості створення і політичну програму одного з найпопулярніших та ідейно оригінальних молодіжних рухів російського зарубіжжя.

Зазначено, що організація «Молода Росія» створювалася як національна та молодіжна, а відповідно до інтересів молоді розроблялася тактика й атрибутика. Йдеться зокрема про «активізм» – певний аналог марксистської

«єдності теорії і практики», а також орієнтовану на юнацьку романтичність форму організації – орден, який пропагував відчуття обраності, «дотик до таємниці» й рицарське служіння.

Встановлено, що програма політичного майбутнього Росії склала оригінальний симбіоз ідей. На думку младоросів, нова держава повинна бути органічною, простою, надпартійною і надкласовою. Вони пропагували монархію як єдину потужнішу ідею, ніж більшовизм. Подальший розвиток російської державності младороси пов'язували зі здатністю російського народу «перетравити» більшовизм і, використавши все позитивне, що зроблено за роки радянської влади, побудувати нову державу. Майбутнє внутрішнє переродження більшовизму мали забезпечити «нові люди» – молоді рішучі вихідці зі соціальних низів, які створять нову, особливу аристократію. Ідеал держави младоросів було представлено в гаслі «Цар і ради!». Підкреслено, що парадоксальний неомонархізм младоросів став продовженням ідеї К. Леонтьєва, який ще у XIX ст. наголошував, що слов'янський православний цар очолить соціалістичний рух і з благословення Церкви встановить соціалістичну форму життя на місці буржуазно-ліберальної.

Зауважено, що младороси не виправдовували варварських методів радянського режиму, але водночас схвалювали побудову Біломорканалу, вітали успіхи індустріалізації, створення величезної Червоної Армії та знаходили позитивні риси у сталінській Конституції. З'ясовано, що причини революції младороси оцінювали у конспірологічних традиціях пореволюційної думки, але за винятком цього моменту їхня модель вирішення національного питання відрізняється поміркованістю. Рішуче відкидалася ворожість, пропонувалося таке ж ставлення до єврейської меншини, як і до інших російських національних меншин. Співзвучно пореволюційній ідеї соборності младороси стверджували, що нація об'єднує людей, пов'язаних спільністю історичної долі, а не етнічною спорідненістю. У питанні місця і ролі Росії у світі теоретики «Молодої Росії» наближалися до месіанського світогляду євразійців, але, на відміну від них, младороси бачили місію Росії не в гармонізації зв'язків Євразії і світу, а одразу підносили її на вселенській простір.

Наголошено, що найбільш суперечливим з моменту виникання «Молодої Росії» та до сьогодні є питання місця фашизму й расизму в переконаннях її послідовників. Самі лідери організації визнавали величезний вплив фашизму, але підкреслювали, що він був для них не світоглядом, а лише засобом перебудови світу. Вони не «зачаровувалися» його ідеалами, а намагалися віднайти позитивне зерно, використати як інструмент боротьби з більшовизмом.

Акцентовано, що молодь російської еміграції перехворіла «дитячою хворобою» радикалізму, а завдяки полеміці з прихильниками фашизму пореволюційна політична думка російського зарубіжжя позбулася надмірної войовничості, набула певної зваженості, а разом з тим і теоретичної значущості.

Підрозділ 5.2. – «Праворадикальні тенденції самоідентифікації у теорії та практиці російських фашистів» – висвітлює захоплення російською

емігрантською молоддю ідеями фашизму та націонал-соціалізму, які у 1920-х – на початку 1930-х рр. користувалися популярністю у багатьох країнах Європи на фоні поглиблення політичних і соціально-економічних проблем.

З'ясовано, що молоде покоління російської еміграції побачило у цих ідеях бажану новизну, надію на перемогу, модель успішного облаштування постбільшовицької Росії. До того ж ідеї солідарного і корпоративного суспільства пропонували альтернативні та, на перший погляд, дієві шляхи розв'язання класових конфліктів. Аналізуються програмні документи російських фашистів, які визначали три послідовні етапи дій: «етап збирання сил – підготовки» (робота з організації партії); «етап наступу – активної боротьби», яка має завершитися «національною революцією» (робота в еміграції та перенесення її в СРСР); «етап після повалення комуністичної влади – національне будівництво, втілення програми створення «Великої Російської Фашистської Імперії».

Встановлено, що російські радикали намагалися піти далі простого наслідування. Зокрема, традиційну для націонал-соціалізму модель державного будівництва доповнює власний варіант «створення монархії фашистського типу, що спиратиметься на систему Рад, яка вже склалася у Росії». Така ревізія нацистської ідеї не могла пройти непоміченою і призвела до примусового розпуску організації у Німеччині. До того ж ідея російського нацизму не вкладалася ані у рамки нацистської расової концепції, ані у плани територіальних захоплень на Сході.

З'ясовано, що російський фашизм не був результатом органічного розвитку традиційної російської політичної думки, а розглядався лише як один із багатьох засобів, які намагалися використовувати різні емігрантські кола для реалізації загальної мети – повалення більшовицького режиму, а тому у головних своїх рисах виглядав виключно як сліпе наслідування, калька з європейських зразків. До прикладу, у програмному документі російських фашистів «Азбука фашизму» згадується відродження «Третьої Росії» саме у той час, коли прискореними темпами відроджувався «Третій Рейх».

Підрозділ 5.3. – «Еволюція державної ідентичності у варіаціях солідаризму Національно-трудового союзу нового покоління» – присвячений аналізу політичної програми чи не єдиної організації російської післяреволюційної еміграції, якій вдалося зберегтися у більш-менш активному стані до XXI ст.

Зазначено, що творці ідеології новопоколінців загалом дотримувалися пореволюційної політичної думки. Вони декларували необхідність збереження не лише державно-територіальної єдності Росії, а й «сукупності національно-самобутніх ідей, культурних і побутових цінностей». Важливе місце в ідеології союзу зайняла ідея «служіння Росії», а також популярні серед пореволюційних мислителів ідеї гармонізації приватних та державних інтересів, органічного розвитку суспільних і державних інститутів.

Встановлено, що новопоколінці підкреслювали молодіжний характер руху й прагнули теоретичного відокремлення своєї організації та її ідеології від

старшого покоління, його політичних концепцій, які, на їхнє переконання, застаріли й втратили актуальність. Було навіть запроваджено віковий ценз, але як «зовнішнє вираження» прагнення нової якості політики й ідеології, оскільки однодумці будь-якого віку все ж мали змогу вступити до союзу.

Доведено, що новопоколінці були послідовними противниками федерації, як такої, що неминуче веде до сепаратизму. Не заперечуючи національних особливостей регіонів багатонаціональної Росії, вони підкреслювали їхнє виключно адміністративне значення. Водночас у централізованій унітарній державі новопоколінців не влаштовувала надмірна бюрократизація, яку пропонували подолати за рахунок широкого використання принципів регіоналізму. На місцях планувалося відродження традиційної форми земств і міського самоврядування з широкими економічними й культурними повноваженнями.

З'ясовано, що солідаризм у трактуванні ідеологів Національно-трудового союзу – це синтез активізму, ідеалізму, націоналізму, вільний від вад капіталізму й соціалізму, оскільки є самостійним рішенням, а не черговою спробою примирення чи компромісу. Ідеям марксизму та соціалізму успішно може протистояти лише ідея національно-трудової солідарності класів, заснованої на активній практичній реалізації теорії гармонійних відносин між класами під арбітражем сильної держави. Підкреслено, що солідаристська концепція державної ідентичності новопоколінців у багатьох рисах нагадує сучасне розуміння співвідношення держави і громадянського суспільства.

Визначено, що у концепції російського державотворення новопоколінців відчутні мотиви антизахідництва, а саме критика петровських реформ, які поклали початок проникненню «згубних» європейських ідейних течій, традицій і культури, що розмило культурно-духовну єдність російського народу, підірвало традиційні підвалини самодержавства, відірвало правлячу еліту від народу, створило передумови революції та краху російської державності.

Підкреслено, що Союз нового покоління вирізняла відданість боротьбі з більшовизмом, відмова від реставраторства, відкритість до співпраці та свіжий погляд на політичні проблеми. Ідеологи Національно-трудового союзу доповнили теоретичні міркування Г. Федотова щодо можливості побудови у пострадянській державі громадянського суспільства власною концепцією державної ідентичності, заснованою на сполученні європейських ідей солідаризму з традиціями російського державотворення.

У **висновках** наведено основні теоретичні підсумки дисертації.

Концептуалізація феномену політичної думки російського зарубіжжя 1920–30-х рр. вбачається саме у контексті осмислення державної ідентичності в ретроспективі та на сучасному пострадянському просторі. Теоретичне ж обґрунтування пореволюційного характеру, внутрішньої ідеологічної цільності та різноманітності теоретичного надбання російських мислителів-емігрантів доступне за допомогою сучасних політологічних підходів, категоріальних і методологічних можливостей політичної науки.

1. Поняття «ідентичність» вперше сформульоване у науковому дискурсі

теорії психоаналізу. З другої половини XX ст. воно виокремлюється з початкового психоаналітичного дискурсу і впроваджується у фундаментальні й емпіричні дослідження, що охоплюють весь спектр гуманітарного знання. Проблема ідентичності стала предметом аналізу вітчизняної та зарубіжної політології, що сприяло переосмисленню зв'язків між учасниками політичних процесів, дослідженню шляхів раціоналізації ставлення суспільства до державних інститутів і політичних програм.

Доцільно виокремити основні наукові підходи до проблеми ідентичності: 1) макрополітичний, орієнтований на аналіз процесів формування геополітичних і цивілізаційних особливостей самоідентифікації держави як суб'єкта світової політики; 2) примордіалістський, у межах якого виявляється схильність завищувати роль етнічних чинників, покладаючи в основу концепції ідентичності споконвічність і прадавній характер нації, або біологічну спорідненість, або «культурні даності» суспільного буття; 3) конструктивістський, за яким формування ідентичності розкривається через механізм «винайдення традицій», а ідентичність розглядається як результат штучного конструювання. Враховуючи різноманітність підходів, конкретне розуміння терміну «ідентичність» залежить від контексту, в якому він вживається, від певної теоретичної традиції. У контексті ж концептуалізації суспільно-політичної думки російської еміграції аналіз ідентичності здійснюється в межах конструктивістського підходу, що чіткіше визначає її сутність, дозволяє ґрунтовно дослідити структуру, особливості формування, виокремити небезпеки хибної самоідентифікації.

2. Джерела політичної думки російського зарубіжжя 1920–30-х рр. складають праці вчених і політичних діячів російського зарубіжжя, матеріали емігрантських друкованих видань, опубліковані документи, мемуарна література й епістолярна спадщина. Встановлено, що у роботах емігрантів розуміння сутності політичних концепцій російської еміграції поєднується зі суб'єктивізмом оцінок. Дослідження зарубіжних авторів характеризується ґрунтовністю і широким використанням архівних даних. Праці радянського періоду містять значний фактичний матеріал, але характеризуються надмірною ідеологізацією та тенденційністю. Сучасні російські дослідження визначає широкий плюралізм думок із переважанням схвального ставлення і наступності основних ідей. Праці українських вчених вирізняються більшою критичністю аналізу, але за кількістю поступаються роботам російських авторів.

Теоретико-методологічна база дослідження політичної думки російського зарубіжжя розширена за рахунок авторської інтерпретації поняття «пореволюційна політична думка», а також обґрунтування у політичному дискурсі терміну «державна ідентичність». Саме у координатах державної ідентичності розвивається можливість подолати інерцію радянських часів, позбутися змішування інтерпретацій у поняттях «нація», «етнос», «етнічна спільнота», а також, відповідно до інтеграційних прагнень нашої країни, узгодити вітчизняний політичний дискурс щодо ідентичності з прийнятою у західному суспільствознавстві термінологією.

Держава, яка має значні матеріальні, інформаційні, символічні ресурси, є потужним ідентифікатором і відіграє вагому роль у процесі формування ідентичності громадянина. Державна ідентичність є важливим елементом суб'єктивної реальності, перебуває у діалектичному взаємозв'язку зі суспільством, та відповідно відображається і знаходить теоретичне обґрунтування у політичній думці. У формуванні державної ідентичності важливе місце займає ціннісно-емоційний компонент, який у процесі самоідентифікації держави як суб'єкта цивілізаційного розвитку оформлюється у вигляді бачення деякої місії, що має двосторонній зв'язок з унікальними рисами культури, світогляду і державності. З огляду на зазначене, аналіз політичної думки російського зарубіжжя 1920–30-х рр., яка є важливою складовою російської державної самоідентифікації, дозволяє осмислити теоретичні підвалини сучасних геополітичних викликів, що постають перед Україною, та розкрити їхнє відображення у політичній свідомості та практиці.

3. Сучасний російський політичний дискурс характеризується схильністю до конфронтаційного, неоімперського мислення, звичних концепцій «історичної ролі», «месіанізму», «особливого світу», «етатизму», у координатах якого українська державність набуває виразно антиросійського забарвлення. Комплексний аналіз особливостей російської державної ідентичності орієнтований на виявлення цілком можливих підсвідомих запозичень негативних рис, що можуть увійти до модерної української ідентичності внаслідок минулого досвіду сумісного ідейно-політичного й державного конструювання.

Водночас, із теоретико-методологічної точки зору, порівняльний аналіз, зокрема порівняння з «Іншим», є одним із головних шляхів пізнання себе. Причому для чіткішого визначення й розуміння власної, унікальної ідентичності, слід обирати найближчі до себе об'єкти з найменш виразною відмінністю. Тому проблему державної ідентичності України у поточних реаліях варто розглядати не лише крізь призму геополітичних, цивілізаційних, економічних проблем та інтересів, але також й у порівнянні з іншими країнами пострадянського простору і, в першу чергу, з Росією, усіляко намагаючись при цьому уникати зосередження виключно на негативних дихотоміях «імперія – колонія», «гнобитель – гноблений», ідеї народу-жертви і ланцюга «поразок». Важливо відстоювати й активно пропагувати роль України у суспільно-політичному, соціально-економічному, культурному й військово-технічному розвитку колишніх імперій, частиною яких у різні часи були її землі та народи.

4. Політична думка післяреволюційної російської еміграції розвивалася у конкретних історико-культурних реаліях формування єдиного соціально-культурного організму – російське зарубіжжя, що існував протягом 1920–30-х рр. Процес інституціоналізації російського зарубіжжя відбувався одночасно за кількома напрямами: створення суспільних організацій сприяння соціально-економічній адаптації російської еміграції; відновлення в еміграції дореволюційних політичних організацій; заснування та видання різноманітних друкованих видань; створення в еміграції мережі російської освіти; організація

культурного життя; ідейно-теоретична кристалізація пореволюційної політичної думки російського зарубіжжя.

Спроби об'єднання в єдиний антибільшовицький рух російських дореволюційних політичних партій, що відновили свою діяльність у еміграції, виявилися невдалими. Серед ключових причин виокремлюються: суперництво за лідерство, династичний конфлікт й ідейні розбіжності. Розкол російської післяреволюційної політичної еміграції на табори відбувався за двома підвалинами. Перша – це тактика дій. Праві виступали за всебічну зовнішню ізоляцію СРСР, військове вторгнення та організацію підривної роботи. Ліберальні кола наголошували на невідворотній еволюції більшовизму під впливом об'єктивних економічних і політичних процесів. Друга – ставлення до проблеми визначення форми державної влади постбільшовицької Росії. За цією підвалиною еміграція поділялася на «передрішенців», які вважали за необхідне виробити конкретні форми майбутньої державності, і «непередрішенців», які продовжуючи традиції Білого руху наголошували, що рішення має прийняти російський народ, а нав'язувати ззовні готові рецепти недоречно.

Головною причиною відчуження між російською та українською післяреволюційною еміграцією було різне бачення майбутнього пострадянського політичного розвитку народів і держав. Українські автори значною мірою намагалися слідувати традиціям західного раціоналізму, а російські мислителі продовжували вибудовувати ірраціональну картину світу, вагому частку якої становили «українські міфи», які детально висвітлюються та обґрунтовуються у роботах російських емігрантів, вмонтовуються у сучасну російську державну ідентичність і знов актуалізуються у політичному дискурсі.

5. Теоретичний базис ідейно-теоретичного масиву російського зарубіжжя становлять роботи російських мислителів М. Бердяєва, С. Булгакова, І. Ільїна, П. Струве, Г. Федотова, С. Франка та інших.

На основі проведеного аналізу теоретичну спадщину російської післяреволюційної еміграції умовно розділено на два великі масиви. Перший становлять теоретичні напрацювання ідеологів дореволюційних російських партій П. Мілюкова, В. Шульгіна, В. Чернова та інших, які продовжували працювати у рамках політичних програм кадетів, монархістів, меншовиків тощо. Другий ідейно-теоретичний масив за своїм характером тісно пов'язаний зі змістом поняття «пореволюційний», що визначає події, факти і явища, зобов'язані своїм виникненням виключно революції.

Поряд із пореволюційними політичними теоріями консервативного, ліберального і соціалістичного спрямування, найбільш автентичний характер і варіативність виявили концепції, так званого, «третього шляху»: євразійство, націонал-більшовизм, міркування авторів журналу «Новий Град». Також пореволюційна політична думка зазнала впливу нових ідейних течій Заходу 1920–30-х рр.: солідаризму, фашизму й націонал-соціалізму.

6. Визначальною рисою феномену пореволюційної політичної думки є дотримання певного набору чітко сформульованих ідеологем, які становлять єдиний комплекс ціннісних і світоглядних орієнтирів формування державної

ідентичності. Зокрема, проблема усвідомлення причин і наслідків революції була ключовою у визначенні позицій російських емігрантів щодо минулого і майбутнього Росії. В інтерпретації мислителів консервативного крила еміграції, серед головних причин революції та руйнації Російської імперії виокремлюється західне втручання. У цьому висновку чітко виявляється характерна риса російської державної ідентичності – «антизахідництво», яка корелюється з риторикою політичного керівництва сучасної Росії і критикою західноєвропейської політики толерантності та мультикультуралізму. Основою пореволюційної концепції національності є ідея соборності, спільності історичної долі. Тому ідеологи пореволюційної думки у прагненні народів колишньої Російської імперії до самовизначення бачили виключно злочинний сепаратизм, меркантильні інтереси сусідніх країн або корисливий егоїзм місцевих еліт. Ідеологічна наступність і глибока вкоріненість у суспільну свідомість зазначених ідеологем проявилася у лозунгах «націоналістичних зазіхань» й «русского мира», міфи якого знайшли підтримку в рамках модерної російської державної ідентичності, достатньо виразно кореспондуються з ідеями російської пореволюційної політичної думки.

Своєрідність пореволюційної ліберальної політичної думки полягає в поєднанні традиційних західних і самобутніх російських ідей лібералізму. У теорії ієрархізму М. Бердяєва обґрунтовано антропоцентристську концепцію ліберальних цінностей. П. Струве відстоював ідею традиційності лібералізму в російській політичній думці. У рамках консервативно-ліберальної моделі вчений пропонував перевести конфронтаційну «біполярність» – «або західництво, або самобутність» – у нову «формулу»: «російська цивілізація проти російського варварства». І. Ільїн на основі аналізу й критики формальної демократії створює модель «органічної демократії», в якій основою втілення принципів лібералізму є сполучення органічної системи добору еліт із гармонічним поєднанням соціально-політичних принципів держави-установи і держави-корпорації.

Християнські мислителі-емігранти підкреслювали зв'язок соціалістичних ідеалів з іудейським хіліазмом, який живив епоху Реформації, у Новий час відродився у вигляді політичного демократизму, а потім вже і соціалізму. Проте, під час зазначеної еволюції було втрачено первинний духовний сенс світогляду, відбулося спотворення матеріалізмом моральної основи соціалістичної ідентичності, що почала орієнтуватися виключно на економічні інтереси, ідоли натовпу, що ведуть до побудови тоталітарного суспільства. Розглядаючи економіку крізь призму релігійної етики, пореволюційні мислителі встановлюють наявність міцного причинно-наслідкового зв'язку між успішним економічним розвитком і комплексом духовних цінностей. Доповнюючи православну духовність практикою соціальної справедливості шляхом релігійної етизації світського життя, християнський соціалізм може стати протестантизмом православ'я, тобто не лише духовною основою, а й чинником суспільного процесу, в якому буде реалізовано ідеал християнської соціалістичної ідентичності – свобода духовного розвитку людини.

7. У міфологічному архетипі російської державності євразійців місія Росії

конкретизується в імперській ідеї об'єднання народів і збирання земель. Це її надзавдання, у світлі якого російський колоніалізм має програмний характер, продиктований виключно об'єктивною логікою євразійського «місцерозвитку». Він є основою і спонукальним мотивом політики російської держави, незалежно від форми державного устрою та ідеології. Пореволюційна євразійська концепція спирається на ідею, що Росія – величезний світ, який охоплює нескінченне різноманіття, великий Схід-Захід, що перевищує обмежене поняття будь-якої етнічної та державної індивідуальності. Подібно до російського месіанізму, об'єктивний характер має і надмірний етатизм російської держави. Історичні, географічні й геополітичні фактори зумовили формування російської державності за принципом «держава понад усе».

Яскравий контраст між сильною державною владою і пластичністю державного організму євразійці вважали успадкованою від імперії Чингізидів рисою. Разом з тим, у будь-який поліетнічній державі виникає нагальна потреба у наявності певної «„константи", стрижня, який надаватиме стійкості державному цілому». Такою константою, на думку пореволюціонерів, має стати «ідея-керівниця» і відповідний провідний прошарок суспільства, сформований на ідеократичних принципах «керуючого відбору». Особливе значення для подолання геополітичних міфів має євразійська концепція ролі української культури у становленні післяпетровської російської культурної традиції. Зазначена концепція культурної взаємодії, з одного боку, спонукає до подальшого переосмислення звичних ідеологем міжнаціональних відносин, а з іншого – служитиме створенню адекватного образу «Іншого», зв'язок з яким досі заважає процесу самоідентифікації.

8. Виразну глибину аналізу політичних процесів і незалежність від усталених ідеологем російської ідентичності виявили автори журналу «Новий Град». Зокрема, вони заперечували невідворотність етатизму і пропагували народження синтетичного ідейно-політичного напряму, який шукатиме досягнення соціальної справедливості на тлі збереження і розвитку релігійної культури й духовної свободи особистості. Новоградці намагалися звільнити російську ідентичність від захоплення стихією та ідеєю «світової пожежі». Автори «Нового Граду» виступали і проти євразійської доктрини Росії-Євразії, що, на їхню думку, загрожує втратою національної державності, культури, духовності, і проти слов'янофільської утопічної ідеї російського месіанізму. Їхні теоретичні побудови – зразок дійсного толерантного синтезу, однаково вільного і від вульгарного матеріалізму, і від пишномовної аскези ідеалізму.

Яскравим прикладом звільнення від ідеологічних стереотипів є позиція Г. Федотова щодо українського питання. Він наголошує на різниці у сприйнятті держави, що склалася в українських землях і в Московії. Ознакою історичної об'єктивності його аналізу є заперечення однозначно негативних оцінок історичної постаті І. Мазепи, визнання самостійної не лише української культури і мови, але й окремої української нації, що для пореволюційної політичної думки можна вважати винятковим явищем.

Більшість пореволюціонерів підкреслювали суто західне походження

комуністичної ідеології, але визнавали і більшовизм, і революцію як органічні форми самовираження російського народу. Зміновіхівці розуміли більшовизм не стільки як різновид ідеології, скільки як прояв певних рис національного характеру, радикалізму, прагнення революційних змін. Ірраціональна природа цих настроїв відображалася й у класичній літературі XIX ст. Схожі міркування про глибоку вкоріненість «стихії» у державну ідентичність, у «душу Росії» зустрічаються і в сучасній російській суспільно-політичній думці. Визнання органічного характеру більшовизму приводило пореволюціонерів до висновку, що він здатен перетворитися з руйнівника російської державності у чинник здійснення російської месіанської ідеї. Націонал-більшовицька концепція взаємозв'язку історичної місії з державною величчю корелюється з позицією нинішнього керівництва Росії, яке висловлювало впевненість, що або Росія знов стане великою державою, або її не буде зовсім.

9. Наступність політичних установок як риса самоідентифікації пов'язана зі спадковістю суспільно-політичної свідомості й національних традицій державотворення. Так, продовженням імперської ідеї у російській державній ідентичності є її наднаціональний характер у координатах ідеології панрусизму.

Відтак наріжним каменем младоросської теорії національної трансформації суспільства є ідея політичної консолідації та гомогенізації суспільства, яка згодом була реалізована у конструкті «нова історична спільнота – «радянський народ».

Саме у цій непереборній наступності проявляється стрижень державної самоідентифікації, який визначає певний вектор розвитку держави. Цей стрижень зумовив появу оригінальних сталінських словосполучень «слов'янофіли-ленінці», «слов'янофіли-більшовики, що стоять за союз слов'янських народів», або модерне відтворення младоросського гасла побудови «Империи Русского Мира».

10. Політичні концепції російських фашистів вирізняли намагання поєднати традиційні ідеологеми російської державності з пореволюційними новаціями, що зумовлювало виникнення химерних варіантів «створення монархії фашистського типу, яка спиратиметься на систему Рад», або провідної ролі меншості у дусі ідеї «керуючого відбору» й ідеократії. Імперські амбіції російських фашистів були продовженням парадигми російської державності, в якій імперська ідея одночасно є і характерною рисою державної ідентичності, і надзавданням державного будівництва. У політичній програмі російських фашистів притаманний пореволюціонерам антисемітизм було доповнено конспірологічною теорією світової сіоністської змови і закликом до звільнення Батьківщини від нав'язаної ззовні чужої національної традиції влади.

Ідеологи Союзу нового покоління доповнили теоретичні міркування Г. Федотова щодо можливості побудови в пострадянській державі громадянського суспільства власною концепцією державної ідентичності, заснованою на поєднанні європейських ідей солідаризму з традиціями російського державотворення. Універсальний характер мають окремі аспекти ідеї соборності, обґрунтованої у працях російських мислителів. Політичному

керівництву поліетнічних держав в інтересах внутрішньої стабільності та єдності бажано втілювати інтеграційну ідею своєрідного державного націоналізму. Формування державної ідентичності у поліетнічних державах вимагає зміни пріоритетів ідентифікації, в межах якої громадяни, у першу чергу, ідентифікують себе з державою, а не з етносом. Відтак мешканці сусідніх країн, незалежно від ступеня етнічної спорідненості, у координатах консолідуючої державної самоідентифікації, розглядатимуться громадянами країни як «Інші».

Отже, основами російської державної самоідентифікації, що теоретично обґрунтовані у пореволюційній політичній думці, є: ідея месіанського покликання Росії та російського народу, східний ізоляціонізм і великодержавництво, ідеологеми «об'єктивного характеру етатизму», «історичної ролі», «панрусизму», «особливого світу», «збирання земель». Сучасна рецепція пореволюційних ідейно-політичних концепцій наочно демонструє наступність світоглядної парадигми російської державності та є чинником відновлення традицій державної ідентичності.

Основою формування сучасної української державної ідентичності має стати усвідомлення державотворчого потенціалу українського народу, активне пропагування історичної ролі України у розбудові європейської цивілізації, утвердження у суспільній свідомості соціально-політичного значення становлення суверенної держави як самодостатнього суб'єкта міжнародних відносин. Зазначені цілі, незважаючи на безумовну складність, цілком досяжні, оскільки ідентичність окреслюється не як даність, а як багаторівнева динамічна структура, що піддається конструюванню і гостро актуалізується у часи формування й трансформування нових соціальних і політичних конфігурацій. Потреба вивільнення процесів самоідентифікації від впливу міфологізованого світогляду, від ретрансляції і відтворення цінностей етатизму, конфронтації, ізоляціонізму, зумовлює високу актуальність подальших наукових досліджень проблематики. Входження України у відкритий світ значною мірою залежатиме від державної самоідентифікації, що відповідала би модерним цінностям і викликам сьогодення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографія:

1. Закіров М. Б. Феномен політичної думки російського зарубіжжя в контексті української державної ідентичності: монографія. Київ, 2016. 564 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Закіров М. Б. Русское Зарубежье: опыт осмысления понятия. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* Харків, 2012. Вип. 2 (12). С. 184–192.

3. Закіров М. Б. Теорія демократії І. О. Ільїна в контексті соціально – політичної трансформації на пострадянському просторі. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія, політологія, соціологія.* Дніпропетровськ, 2013. №9. С. 78–85.

4. Закіров М. Б. Монархічна ідея у політичній теорії І. О. Ільїна. *Науковий журнал «Філософія і політологія в контексті сучасної культури».* Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. 2013. Вип. 5. С. 95–100.

5. Закіров М. Б. Політична теорія І. О. Ільїна у дослідженнях сучасних російських вчених. *Вісн. Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* Харків, 2013. №2 (16). С. 240–250.

6. Закіров М. Б. Фактори становлення державності і проблема аргументації у теоріях монархії І. О. Ільїна та І. Л. Солоневича. *Порівняльно-правові дослідження.* Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2013. №1–2. С. 48–53.

7. Закіров М. Б. П. Б. Струве: свобода еволюції під контролем міри. *Науковий журнал «Філософія і політологія в контексті сучасної культури».* Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. 2014. Вип. 7. С. 271–278.

8. Закіров М. Б. Народ, влада і демократія у політичній теорії Г. П. Федотова. *Слов'янський вісник: збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки».* Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет. 2014. Вип. 18. С. 36–40.

9. Закіров М. Б. Становлення і перспективи російської державності у політичній теорії євразійства. *Вісник Севастопольського національного технічного університету: зб. наук. праць. Серія: Політологія.* Севастополь, 2013. Вип. 145. С. 67–72.

10. Закіров М. Б. Політична аксіологія М. О. Бердяєва. *Вісн. Дніпропетровського університету. Серія: Філософія, політологія, соціологія.* Дніпропетровськ, 2014. Т. 22, Вип. 24 (2). С. 141–147.

11. Закіров М. Б. М. О. Бердяєв: переломлення ідей соціалістичної революції у реаліях російського світосприйняття. *Слов'янський вісник: збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки».* Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет. 2014. Вип. 19. С. 115–120.

12. Закіров М. Б. Християнський соціалізм: «позитивне співвідношення» С. Булгакова і господарська свобода у рамках духовності і права С. Франка. *Наукові праці: науково-методичний журнал. Серія «Політологія».* Миколаїв: Чорноморський державний університет імені Петра Могили. 2014. Вип. 224. Т. 236. С. 7–12.

13. Закіров М. Б. Націонал-більшовизм: примирення з непримиренним. *Слов'янський вісник: збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки».* Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет. 2014. Вип. 21. С. 56–67.

14. Закіров М. Б. Політична думка Російського Зарубіжжя: структурування та аналіз досліджень феномену [Електроний ресурс]: *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки».* Електронне видання Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2015. №8. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2572 (дата звернення 26.06.2017.)

15. Закіров М. Б. Молодіжні організації Російського Зарубіжжя у павутинні радикалізму. *Наукові праці: науково-методичний журнал. Серія «Політологія».* Миколаїв: Чорноморський державний університет імені Петра Могили.2015. Вип. 248. Т. 260. С. 85–92.

Статті у зарубіжних наукових виданнях:

16. Закиров М. Б. Прошлое и будущее российской государственности в теории народной монархии И. Л. Солоневича. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология, Экономика. Информатика.* Белгород, 2013. №8 (151). Вып. 26. С. 197–202.

17. Закіров М. Б. Концепция геополитического и национально-культурного развития России-Евразии. *Научные ведомости Белгородского государственного университета.* Серия: История. *Политология, Экономика. Информатика.* Белгород, 2014. №1 (172). С. 192–197.

18. Закіров М. Б. Концепція российской государственности Н.Н. Алексеева. *Вестник Университета «Кайнар».* Алмати, №1. 2014. С. 34–40.

19. Закіров М. Б. Концепция российской государственности И. Л. Солоневича: компаративистский поход. *Веснік Гродзенскага Дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1. Гісторыя і Археалогія. Філософія. Паліталогія.* Гродно, 2014. №2 (174). С. 61–68.

20. Закіров М. Б. Н. А. Бердяев о тайне национальности и миссии России. *Философия права.* Ростов-на-Дону: Ростовский юридический институт. 2014. №3 (64). С. 25–29.

21. Закіров М. Б. Проблема типології політичної думки Російського Зарубіжжя. *European political and Law Discourse.* Прага, 2015. Volume 2. Issue 2. S. 108–113.

22. Закіров М. Б. Социальный иерархизм Н. А. Бердяева: политологический аспект. *Политическая экспертиза.* Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет. 2014. №1. (том 10). С. 194–207.

23. Закіров М. Б. Интегративный характер политической мысли Русского зарубежья. *Веснік Гродзенскага Дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1. Гісторыя і Археалогія. Філософія. Паліталогія.* Гродно, 2015. №2 (197). С. 145–150.

24. Закіров М. Б. Проблема формування модерної української державної ідентичності: геополітичний і соціокультурний аспекти. *European political and Law Discourse.* Прага, 2017. Volume 4. Issue 2. S. 141–149.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати:

25. Закіров М. Б. Русское зарубежье как социально-культурный феномен. *«Політична наука в епоху суспільних перетворень: потенціал і його реалізація»:* Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (XXV Харківські політологічні читання). (Харків, 3–4 лютого 2012). Харків, 2012. С. 108–110.

26. Закіров М. Б. Російське Зарубіжжя як чинник збереження слов'янської духовності. *Багатство духовного мира восточных славян и его воплощение в словесно-художественном творчестве*: Материалы междунар. научн.-практ. конф., посвященной 70-летию создания подпольной молодежной организации «Молодая гвардия» (Луганск, 17–18 сентября 2012). Луганск, 2012. С. 52–58.

27. Закіров М. Б. Концепція народної монархії І.Л. Солоневича. *Придніпровські соціально-гуманітарні читання*: Матеріали Дніпропетровської сесії II Всеукраїнської наук.-практ. конф. з між нар. участю (Дніпропетровськ, 22 лютого 2013). Дніпропетровськ, 2013. С. 109–112.

28. Закіров М. Б. Україна у геополітичній концепції євразійства. *Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД:* Матеріали VIII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Переяслав-Хмельницький, 26–28 лютого 2013). Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 162–164.

29. Закіров М. Б. Російське Зарубіжжя як історико-політичний і науковий феномен. *Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії держави і права:* Матеріали XII міжвузівської наук. конф. (Луганськ, 20–21 березня 2013). Луганськ, 2013. С. 38–40.

30. Закіров М. Б. Проблеми демократичного розвитку України у світлі політичної теорії І. О. Ільїна. *Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД*: Матеріали IX міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Переяслав-Хмельницький, 30–31 березня 2013). Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 172–173.

31. Закіров М. Б. Актуализация теории демократии И. А. Ильина на рубеже веков. *Культура. Политика. Понимание:* Материалы междунар. симпоз. молодых ученых. (Белгород, 17 апреля 2013). Белгород, 2013. С. 24–29.

32. Закіров М. Б. Держава у політичній теорії євразійства. *Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні*: Матер. III Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Сімферополь, 26 квітня 2013). Дніпропетровськ, 2013. С. 57–59.

33. Закіров М. Б. Ефективність реалізації прав людини у перехідних суспільствах в контексті політичної теорії І. О. Ільїна. *Нові виміри прав людини: юридичні, філософські, політологічні аспекти:* Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 30 травня 2013). Львів, 2013. С. 45–48.

34. Закіров М. Б. П. Б. Струве і російській ліберал-консерватизм. *Науковий діалог «Схід-Захід»*: Матер. всеукр. наук. конф. з міжнар. участю. (Кам'янець-Подільський, 10 липня 2013). Дніпропетровськ, 2013. ч. 3. С. 183–186.

35. Закіров М. Б. Народний ідеал «Держава правди» у політичній теорії М.М. Алексєєва. *Науковий діалог «Схід-Захі:* Матеріали II всеукр. наук. конф. з міжнар. участю. (Бахчисарай, 12 жовтня 2013). Дніпропетровськ, 2013. С. 211–214.

36. Закіров М. Б. Концепція синтезу культур у політичній теорії євразійства. *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук*: Матеріали II всеукр. наук. конф. (Дніпропетровськ, 29–30 листопада 2013). Дніпропетровськ, 2013. С. 108–110.

37. Закіров М. Б. Концепция становления и развития общерусской культуры в работах Н. С. Трубецького. *Идеи межславянского сближения и объединения славянских народов в общественной мысли России и зарубежных стран*: Материалы научно-практ. конф. (Екатеринбург, 30 ноября 2013). Москва, 2014. С. 68–70.

38. Закіров М. Б. Актуалізація політичних концепцій Російського Зарубіжжя у риториці і політиці сучасної Росії. *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук*: Матеріали III всеукр. наук. конф. з міжнар. участю. (Дніпропетровськ, 20 грудня 2013). Дніпропетровськ, 2013. С. 164–166.

39. Закіров М. Б. Практика сучасної української держави як критерій політичної теорії Г. П. Федотова. *Актуальні питання вітчизняної, світової історії та історії держави і права*: Матеріали XIII міжвузівської наук. конф. (Луганськ, 27 березня 2014). Луганськ, 2014. С. 15–17.

40. Закіров М. Б. Евразийская концепция кризиса русского традиционного общества. *Традиционные общества: неизвестное прошлое*: Материалы X Международн. научно-практ. конф. (Челябинск 21–22 апреля 2014). Челябинск, 2014. С. 47–50.

41. Закіров М. Б. Політичні процеси в сучасній Україні в світлі концепції взаємовідносин народу і влади Г. П. Федотова. *Придніпровські соціально-гуманітарні читання*: Матеріали III всеукр. наук.-практ. конф. (Кіровоград, 16 травня 2014), Дніпропетровськ, 2014. С. 105–108.

42. Закіров М. Б. Українські реалії у світлі політичних концепцій діячів російського зарубіжжя. *XVII Харківські політологічні читання:* Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 червня 2014). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2014. №4 (23). С. 322–324.

43. Закіров М. Б. Перші кроки політичної інституціоналізації російської післяреволюційної еміграції. *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук*. Матеріали IV всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю. (Дніпропетровськ, 15 липня 2014). Дніпропетровськ, 2014. С. 20–22.

44. Закіров М. Б. Актуальність і наступність політичних концепцій російського зарубіжжя *Придніпровські соціально-гуманітарні читання*: Матеріали Дніпропетровської сесії III Всеукраїнської наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Дніпропетровськ, 29 листопада 2014). Дніпропетровськ, 2014. С. 28–31.

45. Закіров М. Б. Нація, ідентичність і месіанство: за мотивами міркувань мислителів російського зарубіжжя. *Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії:* Матеріали XII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Переяслав-Хмельницький, 30–31 березня 2015). Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 89–90.

46. Закіров М. Б. Витоки і особливості ідейно-політичної доктрини журналу «Новий Град». *Політика: теорія та практика в сучасному суспільстві:* Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Берегове, 29 квітня 2015). Берегове, 2015. С. 5–9.

47. Закіров М. Б. Зовнішньополітичний імператив євроінтеграції України у світлі політичної думки російського зарубіжжя. *Асоціація Україна – ЄС: історичні та політико-правові аспекти*: Матеріали всеукр. наук.-практ. конференції (Київ, 25 лютого 2016). *Історико-політичні студії. Серія «Політичні науки».* 2016. № 2 (6). С. 69–76.

АНОТАЦІЇ

Закіров М. Б. Політична думка російського зарубіжжя 1920–30-х рр. у контексті осмислення державної ідентичності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2018.

У дисертації запропоновано авторську концепцію пореволюційної політичної думки російського зарубіжжя як єдиного ідейно-теоретичного масиву, чинника багатовимірного процесу формування модерної державної ідентичності. Визначено понятійний апарат, концептуально-теоретичні і методологічні основи дослідження, структуру та підходи до класифікації пореволюційної політичної думки.

Досліджено теоретичні пошуки російських вчених-емігрантів, які у нових оригінальних ідейно-політичних концепціях намагалися реалізувати ключові принципи традиційної державної ідентичності. Крізь призму російської пореволюційної політичної думки проведено аналіз ідейно-теоретичних підвалин сучасних геополітичних процесів і визначено історико-політичні передумови формування модерної державної ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, політична думка, еміграція, російське зарубіжжя, революція, політична концепція, традиція, політичний міф, ідеологія.

Закіров М. Б. Политическая мысль русского зарубежья 1920-30-х гг. в контексте осмысления государственной идентичности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.01 – теория и история политической науки. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2018.

В диссертации проведено исследование концептуальных основ политической мысли русского зарубежья в контексте осмысления государственной идентичности. Предложена авторская концепция пореволюционной политической мысли русского зарубежья как целостного идейно-теоретического массива, возникшего и развивавшегося в рамках единого мировоззрения и являющегося важным фактором формирования современной государственной идентичности суверенной Украины в контексте противодействия информационной агрессии и реализации ее евроинтеграционных устремлений.

Разработана классификация пореволюционной политической мысли русского зарубежья, в которой выделены следующие направления: политические концепции, которые развивались в рамках традиционных идейно-политических течений; политические концепции «третьего пути», созданные на основе синтеза традиционных российских ценностей и новых эффективных форм народовластия; политические концепции молодежных организаций российских эмигрантов, возникших вследствие включения эмиграции в общеевропейский политический процесс. Исследован многогранный процесс институционализации российской послереволюционной эмиграции, обусловивший ее сплочение в единый социально-культурный организм – русское зарубежье, имевший четкие пространственно-временные рамки.

На основе анализа специфики государственного развития установлено, что термин «национальная идентичность», который в европейском политическом дискурсе является исчерпывающим, в украинских реалиях приобретает характер конфликтности. Обосновано распространение в украинском общественно-политическом дискурсе термина «украинская государственная идентичность», что позволит нивелировать историко-семантическую двусмысленность терминологических ориентиров идентификации и обеспечить согласование отечественного понимания феномена идентичности с европейским теоретическим контекстом.

Установлено, что мыслители-эмигранты последовательно отстаивали идею органичности государственного развития как фундамента культурно-политической конструкции государственной идентичности. Подчеркнута идеологическая преемственность политической мысли и сохранение имперско-мессианской парадигмы российской государственности. Имперская идея не только определяет методологическое единство пореволюционной политической мысли русского зарубежья, но и связывает ее с «русско-православной» идентичностью Белого движения, имперскими дореволюционными дискурсами и современными геополитическими амбициями. Установлено, что русская национальная идея, благодаря пластичности этнического организма государства, унаследованной от кочевых империй Великой степи, стремится выйти за национальные рамки. Подчеркнуто, что пореволюционная теория национальной трансформации общества опирается на идею политической консолидации и гомогенизации общества путем утверждения панроссийской идентичности.

Обоснована необходимость изменения приоритетов идентификации в полиэтнических государствах. Подчеркнуто, что в координатах эффективной государственной самоидентификации этническая идентичность должна уступить место государственной идентичности, а все жители соседних стран, независимо от степени этнического родства, должны рассматриваться гражданами государства как «другие».

Установлено, что привлекательная с точки зрения опровержения идеологемы славянского единства идея «Московия – продукт ордынского государства», несет в себе опасность легкомысленного самоуспокоения. Именно через признание и объективное изучение общего можно с максимальной взвешенностью оценок определить различия, которые предоставят возможность формировать исторически адекватную и органическую украинскую государственную идентичность. Доказано, что сквозь призму русской послереволюционной политической мысли проблема становления современной украинской государственной идентичности и государственной самоидентификации Украины решается в плоскости однозначного геополитического выбора, а формирование современной украинской государственной идентичности должно опираться на осознание государственного потенциала Украины и украинского народа, уже неоднократно и достаточно успешно реализованного в истории.

Ключевые слова: идентичность, политическая мысль, эмиграция, русское зарубежье, революция, политическая концепция, традиция, политический миф, идеология.

Zakirov M. B. The Political Thought of the Russian Expatriate Community in the 1920's and 1930's in the Context of Comprehension of the State Identity. – The manuscript.

Thesis for a Doctor's Degree in Political Science, Specialty 23.00.01 – The Theory and History of Political Science. National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2018.

The dissertation presents the author's concept of the post-revolutionary political thought of the Russian expatriate community as the single ideological and theoretical array, the factor of the multidimensional process of forming of the identity of the state. The conceptual apparatus, the conceptual, theoretical and methodological foundations of research, as well as the structure and approaches to the classification of the post-revolutionary political thought are determined.

The theoretical searches, performed by the Russian emigre scholars, who tried to realize the key principles of the traditional state identity in their new original ideological and political concepts, are analyzed. The analysis of the ideological and theoretical foundations of the modern geopolitical processes is carried out through the prism of the Russian post-revolutionary political thought and the historical and political prerequisites for the formation of the modern state identity are determined.

Key words: identity, political thought, emigration, Russian expatriate community, revolution, political concept, tradition, political myth, ideology.

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100317830

Підписано до друку 19.02.2018 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 пр. Зам. № 033
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.